

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך מב, תשנ"א

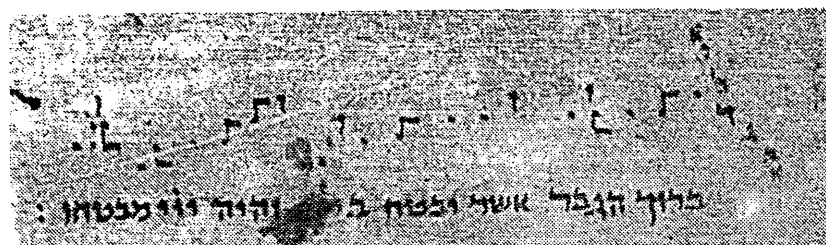
האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

שירו על דרך העברים

כתב תווי הנגינה המשמש אותנו התפתח בארצות אירופה, שלשונותיהן נכתבות משמאל לימין, ולכן נכתב גם הוא משמאל לימין (מה גם ששימש כתב התווים במשך מאות רבות לרישום נעימותיהם של טקסטים מושרים, בטרם יירשמו מנגינות לכלי נגינה).

לעובדיה הגר, איש המאה השתים-עשרה, אדם שידע את מלאכת רישום התווים מאחר שהיה איש כנסייה עד שהתגייר, היה מובן מאליו שעליו לכתוב את התווים מימין לשמאל בבואו לרשום לַחַן לטקסט עברי (איור 1). מן העדויות המעטות שבידנו עולה שכך נהגו עד ימי הרנסאנס. גם להומאניסטים הנוצרים היה ברור שכך יש לרשום את הלחנים העבריים, אף שנועדו ספריהם לקהל קוראים נוצרי. כך נהג, למשל, יוהאן רויקלין בספרו *De accentibus et orthographia linguae hebraicae* ('על הטעמים והכתיב של הלשון העברית'), בשנת 1518 (איור 2).

אין כל קושי בקריאת תווים מימין לשמאל גם למי שהורגל בקריאתם משמאל לימין, וכבר במאה השלוש-עשרה יש לנו עדויות על שימוש בקריאה מימין לשמאל להפקת מנגינה נוספת ממנגינה שנרשמה משמאל לימין. בייחוד רווחה התופעה באותם קנונים המכונים **קֶנוֹן יְסוֹג** או **קֶנוֹן מִפְרָע** ("קֶנוֹן-סֶרְטֶן"). כדי לציין שיש לשיר את המנגינה גם בקריאת התווים מימין לשמאל השתעשעו במאות הארבע-עשרה והחמש-עשרה בשיטות רמיזה שונות. אחת מהן: *"Canite more Hebraeorum"* – "שירו על דרך העברים!". כתיבת האותיות למפרע ("הגידו האותיות לאחור", כמליצתו של יהודה אריה ממודינא על-פי ישעיה מא, כג) כדי לשמור על כתיבת התווים משמאל לימין, גם לה אבות קדמונים, כגון **השירים אשר לשלמה** לשלמה מהאדומים, מְדַרֵּי ק"ק מנטובה, שהדפיסו פייטרו ולורנצו בראגאדיני בִּיְצִיאָה שפ"ג (1623; איור 3). המביא לבית-הדפוס, יהודה אריה ממודינא, מצדיק את המעשה באמרו שממילא "מלות הזמר שגורים בפי כול" (מרבית חיבורי העבריים של שלמה מהאדומים נועדו לבית-הכנסת ומלותיהם נלקחו מסידור התפילה, בעיקר מזמורי תהילים), ולכן גם לא נוקדו. יש

איור 1

איור 2

איור 3

לאזור שמלות הזמר לא פורקו להברותיהן (כך נהגו גם בטקסטים באותיות רומיות), והתאמת הצלילים להברות הוטלה על המזמרים.

בהתחדש הזמר העברי בארצו, היו חכמים מעטים שהבינו שכתובת שירי זמר עבריים מחייבת רישום תווים מימין לשמאל. ראש וראשון להם היה אברהם צבי אידלזון (בן-יהודה). כך נהג בספרי המחקר שלו וכך נהג בספרי השירים לציבור הרחב, כמו בספר השירים, ברלין וירושלים תרע"ב (1912; איור 4).

למרבית הצער לא רבים הלכו בדרכו. השיטה שזכתה להתקבל ברבים הייתה: כתיבת התווים משמאל לימין כחוקות העמים, ריסוק הברות ופיזורן בדרך הנסיגה. קריאת הטקסט נעשית כבמחול ההפוך: דילוג ימינה וקפיצות קלה שמאלה, דילוג ימינה וקפיצות קלה שמאלה וחוזר חלילה (איור 5).

ההתקדמות בצעדי ההפוך נדרשת גם באותם שירונים שעמודיהם ערוכים מימין לשמאל ככל ספר עברי, אבל בכל שיר ושיר עמודי התווים מסודרים משמאל לימין. למשל, סדר העמודים בחופים, משירי הזמר של נתן יונתן, ירושלים 1983: 26...; 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35... בספרים אחרים עמודי התווים ערוכים מימין לשמאל אף שהתווים עצמם כתובים משמאל לימין. לעומתם כל השירונים שבהוצאת "המרכז לתרבות וחינוך" של ההסתדרות הכללית ערוכים משמאל לימין כאילו היו בלשונות אירופה.

אין פלא שהקריאה למפרע נמאסה בעיני רבים, אבל במקום לראות את מקור הנגע בחיקוי העיוור של הלועזית, מבלי להתאים את תווי הנגינה לדרך העברית, הייתה מסקנתם: אין הכתב העברי יפה לכתובת שירי-זמר. בימינו רווחה כתיבת מלות השירים באותיות רומיות בשיטות תעתיק שונות ומשונות. כך נוהגת נעמי שמר (איור 6); כך נדפסו שיריה הנפלאים של רחל שפירא (כמו צמח בר, 1985); כך נדפס הכרך השני של שירי נעים זמירות ישראל, מרדכי זעירא (1984); בכרך הראשון, 1960, נרשם הטקסט גם בכתב עברי ורבים רבים אחרים.

חובב הזמר העברי היום, כילד כמבוגר, פטור חלקית מקריאה בצעדי ההפוך. הוא נדרש לפענח עברית הכתובה בתעתיקים רומיים. האין זה הזמן לשוב אל כתיבת התווים המתחייבת מן הכתב העברי - מימין לשמאל? שירו על דרך העברים!

27. הנרדן

(נ.ה. אימבר)

I ה-לָאֵה נִרְ-נֵן, ה-לָאֵה זֶל! י-ה-ה מוֹ-ג - לִי - ה-
II ה-לָאֵה נִרְ-נֵן ה-לָאֵה זֶרֶם! י-ה-ה מוֹ-מֶשׁ - ב - רִי - ה-.

עֲלֵי גֵדוֹ - תִּי - ה שְׁטוֹף - נ - גֵּל חֵל - אֵת אֶרֶץ - אֶ - ה! בְּ-
ז - תֵּק מוֹ-סְרוֹת, ש - בֵּר עַל ש - מוֹ ע - לִי - ה! -

קוֹל - נ - עֵם נֶחֱ-עֵם קוֹל ב - ה-מוֹן מִי - מִי - ה, מְ-
ק-בָּרַם שֵׁם ב - גְּדוֹת ה - הֵל וְהֶ-עֵם ב - ג - לִי - ה, בְּ-

איור 4

י - ב - ר - ב - י ה - ש - מ - י - יוֹן נִרְ -
א - ה - ב - ר - ב - י ים - ל - ש - ר - י טוֹב - אה -

איור 5

איור 6